
EZREDÉVES KAPCSOLATOK

MAGYARORSZÁG – LENGYELORSZÁG KAPCSOLATAI EGY EZREDÉVEN KERESZTÜL

LENGYEL-MAGYAR BARÁTI KÖR
RÁKOSLIGET

Szerkesztette:

BUSKÓ ANDRÁS

BUDAPEST, 2002

**„Két nemzet van egyesülve bennünk
S mi két nemzet! a lengyel, s magyar!
Van-e sors, amely hatalmasabb, mint
E két nemzet, ha egy célt akar?”**

Petőfi Sándor – Az Erdélyi hadsereg (1849)

MAGYARORSZÁG – LENGYELORSZÁG KAPCSOLATAI

1. RÉSZ

1. MAGYARORSZÁG ÉS LENGYELORSZÁG FÖLDRAJZA

MAGYARORSZÁG FÖLDRAJZI JELLEMZÉSE

1. Az ország fekvése, népessége

A Magyar Köztársaság Közép-Európában, a mérsékelt éghajlatú Kárpát-medencében terül el. Területe 93036 km². Mai határait az 1920. évi trianoni és az 1947. évi párizsi békeszerződés alakította ki. Közigazgatásilag 19 megyére oszlik. Lakossága közel 10 millió (2003-ban 10120000 fő, 2004-ben 10108000 fő), Budapest lakossága 2,5 millióról folyamatosan csökken. Az ország lakosainak kétharmada városokban lakik, csaknem egyharmada a fővárosban. A népesség 98,5 %-a magyar anyanyelvű. A lakosság közel 3 %-a nemzeti kisebbséghez tartozónak vallja magát (roma, szlovák, német, szerb, horvát, szlovén, román stb.).

2. Az ország domborzata, vízrajza

Magyarország földrajzi középpontja a pusztaavasi jeltorony. Az északi szélesség 47° 11', keleti hosszúság 19° 30'. Az építmény Kerényi József munkája. Az együttes 1978-ban készült el.

Az ország nagyobb városai Debrecen, Miskolc, Szeged, Pécs, Győr, Nyíregyháza, Székesfehérvár, Kecskemét.

Magyarország a Kárpát-medence középső és nyugati felén fekszik. Az ország területének jelentős részét alacsony síksági tájak foglalják el. Egyharmada 200 m, 2 %-a 400 m fölé emelkedik. Az ország legnagyobb tájegységei:

- A 45000 km² területű Alföld, melynek főbb tájegységei a Kiskunság, Nagykunság, Jászság, Hajdúság, Nyírség és a Körös-vidék. Az Alföld az egykori Pannon-beltenger, majd a Duna és a Tisza vízrendszere által feltöltött, elegyengetett síkság. Felszínén folyami árterek és enyhén felmagasodó homok- és löszhátaságok váltakoznak.
- A 36000 km²-es Dunántúl része a Kisalföld, Alpokalja, a nagyrészt mészkő- és dolomit alapú Dunántúli-középhegység, Dunántúli-dombság, a Mecsek vidéke.
- A legkisebb, mintegy 12000 km² kiterjedésű tájegysége az Északi-középhegység. Részei a Börzsöny, Cserhát, Mátra, Bükk, Cserehát és a Zempléni-hegység. Az ország legmagasabb csúcsa a Mátrában fekvő, 1015 m magas Kékes. Második legmagasabb pontja a Börzsönyben lévő Csóványos, 939 m magas.

A *felszíni vízkészlet* 90 %-a külföldről érkezik a Duna és a Tisza völgyéről. Az ország legnagyobb folyói: a Duna (melynek magyarországi szakasza 417 km), a Tisza (magyarországi szakasza 595 km), Dráva, Körösök és a Rába. *Nagyobb természetes tavai* az 598 km² felületű Balaton, a 26 km²-es Velencei-tó, a hazai területre 88 km² jutó Fertő, a Kiskunági tavak, Hortobágyi Halas-tavak stb. A Tiszán felduzzasztott Kiskörei-víztározó átlagosan 120 km² területet borít el. Az ország gazdag *gyógyhatású hévízforrás-készlettel* rendelkezik (Budapest, Bük, Hévíz, Harkány, Hajdúszoboszló, Gyula stb.).

3. Az ország éghajlata

A Kárpát-medence éghajlata nyugati részén nedves-kontinentális, keleti fele erősödő szárazföldi jelleggel, délnyugatra mérsékelt mediterrán hatással. Az évi középhőmérséklet a nyugati és az északi peremeken 8-9 °C, az ország többi részén 10-11 °C között alakul. A napfénytartam évi összege csak a nyugati és az északi széleken marad 2000 óra alatt. Egész éven át kap csapadékot, a maximum május-július között érkezik atlanti óceáni hatásra. Délnyugaton gyengébb őszi csúcs is érvényesül. A 600-800 mm csapadék mennyiség nyugtról és északról, az Alföld felé 500 mm-re csökken.

Magyarország túlnyomórészt az európai lombhullató erdők, az Alföld egyes részei az erdős sztyepp zónájába tartoznak, de az ország területének csupán 9 %-án maradt meg a természetes növénytakaró. A Dunántúl déli részén (Baranya, Mecsek) mediterrán növényzet található.

4. Gazdasági élet

Magyarország területe nyersanyagokban szegény. Az ország fejlett mezőgazdaságú, közepesen fejlett iparú ország. Az országban jelentős mennyiségű a bauxit, illetve a mangán- és rézérc, de megtalálható a mangánérc, az uránérc, a barnaszén, a lignit, a kőolaj, és a földgáz is. Energiahordozókból (kőolaj, földgáz, villamos energia, szén) behozatalra szorul.

Termőterületén a legnagyobb helyet a gabonanövények foglalják el, közülük elsősorban a búza. Gyümölcsstermesztésben az alma, a szőlő és a szilva vezet. Jelentős a cukorrépa-, kukorica, napraforgó-, dohánytermesztés.

Az állattenyésztésben a sertés, a baromfi, a szarvasmarha tenyésztés az uralkodó, de jelentős mértékben zsugorodott a szarvasmarha-, a sertés- és a baromfiállomány.

Budapest

Magyarország fővárosa, Budapest a Kárpát-medence központjában, az északi szélesség 47°28' és a keleti hosszúság 19°08' koordináták találkozásánál, a Duna két partján, részben a 300-500 m magas Budai-hegység tövében, másrészt a Pesti-síkságon fekszik. A város 525 km²-es területének egyharmada a Duna jobb partján helyezkedik el, legmagasabb pontja a János-hegy (529 m). A Dunától keletre – a Pesti-síkságon – terül el a főváros kétharmada, az egykori Duna-teraszokon, a tengerszint felett 105-130 m magasan. A Duna völgyének futását meghatározó törésvonal mentén számos hévforrás (35-76 °C) tör fel. Az évi középhőmérséklet 11 °C (júliusban 22 °C, januárban –1 °C). Az átlagos évi csapadék a budai oldalon 650 mm felett van, a pesti oldalon 550-600 mm között változik.

A főváros területe az évezredek óta lakott, az i.e. 3. századtól már több kelta település helye ismert, ezek egyike az eraviszkusz törzs által az i.e. 1. században lakott Ak-ink („jó víz”). A rómaiak a Dunántúlt meghódították, és a kelta alapítású várost Aquincum néven Alsó-Pannónia tartomány székhelyévé tették. A Duna mentén húzódó határt (limest) a folyó mindkét oldalán megerősítették (pl. a pesti oldalon Contra-Aquincum). A rómaiakat 409-ben a hunok követték, majd pedig a germán törzsek telepedtek be. A 6. század végétől az avarok, majd a 8. századtól a frank birodalomnak behódolt szlávok lakták.

A 9. század végén megjelenő magyar honfoglalók első szálláshelyeiket a Csepel-szigeten és Aquincum helyén emelték. Ez utóbbit először Buda, majd a 13. század közepétől Óbuda néven ismerték, s királyi szálláshely volt. A 10. század fordulóján a mai Margit híd budai hídfőjénél létesült a Gézavására nevű település, amelyet a 13. századtól Felhévíznek neveztek. A honfoglalás után a Gellért-hegy és Vár-hegy között a Kisebb-Pest létesült, mely később Alhévíz néven vált ismertté. A Duna bal partján – a mai Erzsébet-híd tövében - lévő Contra-Aquincum falai között a 10. században létesült Pest, amely 1230 körül már kiváltságlevelet is kapott.

A tatárjárás elnéptelénítette ezeket a korai településeket, és az ezt követő újjáépítés során IV. Béla a Vár-hegyen felépíttette Buda várát. A bal parton német iparosok betelepítésével újjáalakult Pest városa is. Buda a 13. századtól az ország központi településévé vált. Felépült a királyi vár és a Vár-hegyet övező falrendszer. A tatárjárást követően épült fel a Mátyás- és a Mária Magdolna-templom.

A budai Vár fénykora Mátyás király idejére esett, de ebben az időszakban vált Pest is Budával egyenrangú királyi várossá. Óbuda a királynék birtoka maradt. A gyors népességnövekedés nyomán 1500 körül már a megnagyobbodott Pestet és a Vár-hegy körül emelt külvárosokat is új fallal övezték. Ekkor Buda és Pest lakosainak száma 8000-8000 volt, míg Óbudáé 1000-2000.

Az 1526. évi mohácsi csatavesztést követő török uralom alatt pusztulásnak indultak az addig virágzó városok. Buda és Pest 1703-ban ismét visszanyerte szabad királyi város rangját, s visszafoglalásuk (1686) után 34 évvel, azaz 1720-ban Budán 8500-an, Pesten 2600-an, Óbudán 1100-an élhettek. A megfogyatkozott magyar népességet német, horvát és szerb telepesekekkel pótolták. A Budai várkerületben a török korban elpusztult épületek helyén, azok felhasználásával barokk paloták épültek.

A 18. század elején a két város még alig nőtt túl a középkori városfalakon. A főváros területi növekedésére, a városkép formálódására, az egyes városrészek szerepkörének kialakulására több időszak tett jelentős hatást. Már 1805-ben városfejlesztési terv készült, amely egységes építési előírások érvényesítésével Pest területén klasszicista épületekkel (Nemzeti Múzeum, Pest vármegyeháza stb.), rendezett utcahálózat kialakításával máig maradandó emlékeket hagyott. Az 1838. évi nagy árvíz a lakóépületek 40 %-át pusztította el, és a következő években kiadott építési szabályzat megvetette a nagyvárosi építészet alapjait.

A 18-19. század folyamán Pest fejlődött erőteljesebben, Buda elmaradt. Buda Pozsonnyal szemben elvesztette fővárosi szerepkörét, és ezt csak a 19. század során – Pesttel megosztva – nyerte vissza. Az első Pestre befutó vasútvonal 1846-ban nyílt meg Pest-Vác között. Ekkor épült fel az első indóház.

A három, gyakorlatilag már összeforrott város egyesítését Budapest néven először az 1848-1849-es szabadságharc idején működő forradalmi kormány határozta el (1849). Az 1850-1851. évi népszámlálás a pesti oldalon 106 ezer, Buda-Óbuda együttesen 50 ezer lakost regisztrált.

Az 1867. évi kiegyezés nyomán felgyorsult a tőkés termelési mód kibontakozása. A politikai konszolidáció lendületet adott a gazdasági, kulturális fejlődésnek. A falvakból és vidéki településekről a fővárosba áramlott az ipari munkaerő. 1869. évi népszámlálás – a gazdaság kapitalista fejlődését, a tőkés ipar növekedését, a közlekedés fejlesztését követően – már nagyvárosi méreteket tükrözött. Pest 200 ezer, Buda-Óbuda 70 ezer lakost számlált. A keresők csupán 1,5 %-a foglalkozott mezőgazdasággal, és több mint 30 %-a folytatott ipari tevékenységet.

A Budapest néven 1873-ban egyesített három város alig 200 km²-es területén 14 kerület létesült. A főváros jelentős üzleti, ipari, gazdasági, politikai és kulturális feladatokat lát el. Az 1870-es években valósították meg a Fővárosi Közmunkák Tanácsa közreműködésével a már egyesített Budapest szabályozási tervét. Ennek keretében alakították ki a városnak mindmáig uralkodó gerincúthálózatát, a hármaskörútgyűrűt, és az ezeket metsző sugárutak rendszerét.

A főváros kulcshelyzete különösen a vasútkorszakban teljesebben ki: a keletről és nyugatról összefutó 11 vonal itt keresztezi a Dunát. A főváros három fejállomással rendelkezik (Budapest-Nyugati pu., Budapest-Keleti pu. és Budapest-Déli pu.) 1884-ben épült fel a Budapest-Keleti pu. A fővárosba befutó vasútvonal hálózat jelentős társadalmi-gazdasági felvirágzást eredményezett. A századvégi városépítésnek irányt adó rendezési terv végrehajtása során épült fel a többszintes háztömbök által uralt Belváros, három új Duna-híd, a körutas-sugaras úthálózat pedig a külvárosok gyűrűs fejlődését vonta maga után.

A századforduló után – a mai városterületeken – a népesség már meghaladta az 1 millió főt, a lakosok egyötöde a csak 1950-ben bekebelezett elővárosi településeken élt. A korabeli közigazgatási határokon kívül az elővárosok, lakótelepek fejlődése – elsősorban a Duna bal partján – az iparosodással párhuzamosan fokozatosan felgyorsult.

A második világháborút követően, 1949-ben 1 590 000 lakos élt Budapesten. 1950-ben a korábbi közigazgatási határon kívül kifejlődött agglomerációs gyűrű 23 települését egyesítették Budapesttel, a kerületek száma 22-re emelkedett, s szinte azonnal megindult az újabb elővárosi zóna kifejlődése. 1985-ben 2 072 000 fő élt a fővárosban. A kerületek száma később 23-ra emelkedett.

A Duna két partja között hét közúti és két vasúti híd teremt kapcsolatot. Ide futnak be az autópályák és az országos főútvonalak. A városi tömegközlekedést a csaknem százéves kéregvasút és két METRO vonal, autóbusz-, villamos- és trolibusz hálózatok látják el. A város délkeleti határában, a központtól 20 km-re fekvő Ferihegy fontos nemzetközi repülőtér.

A Duna szigetei közül a Margit-sziget s részben az Óbudai-sziget szabadidő funkciókat tölt be.

LENGYELORSZÁG FÖLDRAJZA

1. Az ország fekvése, népessége

Lengyel Köztársaság délről a Kárpátok, északról a Balti-tenger, nyugatról az Odera (Odra) és a Nysa (Neisse), valamint keletről a Bug folyó között terül el a Germán – Lengyel – Szarmata-síkság közepén. Területe 312683 km², 38,4 millió lakossal – a II. világháború előtt Lengyelország népessége 35 millió fő volt, 1946-ban lakosainak száma alig 24 millió, 1978-ban újra 35 millió fő volt – a II. világháborúban kb. 6 millióan pusztultak el. Határainak hossza 3538 km. Legnagyobb városai: Varsó (Warszawa), Łódz, Krakkó, Wrocław, Poznań, Gdańsk, Szczecin. Fő tengeri kikötői: Szczecin, Gdynia és Gdańsk. Az ország nagy része a jégkorszakot követően kialakult síkság. Az ország területének 75 %-a nem éri el a 200 méter tengerszint feletti magasságot (50 %-a a 150 méter tengerszint feletti magasságot, 40 %-a a 300 métert sem. Az ország területének 10 %-a domb és hegyvidék, ez területének déli határain van.)

2. Az ország domborzata, vízrajza

Lengyelországot változatos, a sávosan elhelyezkedő természetes földrajzi tájak és gazdag domborzati alakzatok jellemzik. Nagy tájai É-D-i irányban, övezetesen követik egymást. Több tó és mocsárvidék jellemzi. Az ország területét a kanyargós Visztula osztja ketté K-Ny-i részre. A Balti-tenger turzásokkal, dűnesorokkal kísért partvidékét (tengermelléki alföldek) a jégkorszakban formálódott *Pomorzei- és Mazuri-tóhátság* (Pomerániai-tóhátság, Mazur-tóvidék, Wielkopolskai-tóvidék = Pojezierze Pomorskie, Pojezierze Mazurskie, Pojezierze Wielkopolskie), majd a *Lengyel-alföld* követi (legnevezetesebb erdőssége a Białowieżai-rengeteg). A terület a *Lengyel-középhegységben* folytatódik (Szentkereszt-hegyek = Góry Świętokrzyskie; Lublini-hátság; Krakkói - vieluńi – Jura-hegység), végül délen a Kárpátok (Beskid Śląski, Beskid Wysoki Nyugati-Beszkidek, Magas-Tátra, Beskid Niski = Alacsony-Beszkidek és a Bieszczady = Keleti-Beszkidek; Magas-Tátra legmagasabb pontja a Rysy, 2499 m) és a Szudéták (Óriáshegység = Karkonosze; Orlicei-hegység = Góry Orlickie) hegyvidéke (Śnieżka, 1603 m) emelkednek.

A Balti-tenger vízrendszerébe tartozó folyók a Visztula (Wisła) 1092 km hosszon, mellékfolyói a Raba, Dunajec, San (435 km), Wieprz, Bug (779 km) és a Narew (399 km), valamint az Odera (848 km), mellékfolyói a Warta (762 km) és a Nysa (Neisse) 256 km hosszon. *Tavainak* száma mintegy 9000 db, összes felületük 3200 km². *Mazuri-tóvidék*: Śniardwy (106 km²), Mamry-tó (104 km²), Jezioro Hańcza (108,5 m mély). *Tátra tavai*: Nagy-tó (Wielki Staw) 34 ha, 79 m mély, Fekete-tó (Czarny Staw) 20 ha, 76 m mély.

3. Az ország éghajlata

Lengyelország éghajlata mérsékelt kontinentális, igen változó. A nyugat-európai óceáni és a kelet-európai kontinentális éghajlat közötti átmeneti éghajlati övben fekszik. Évi átlaghőmérséklete 6-9 °C. Télen (december-február) sok hó jellemzi az ország keleti részét és a hegyvidékeket. Az óceáni párák, és a száraz, hideg, derűs kontinentális klíma változik. A tavasz általában napos és meleg, de május közepén pár napra visszatérnek a talajmenti fagyok és lehűlések. A nyár (június-augusztus) 80-90 napig tart. Napos, meleg. A hegyvidékeken általános az esős idő, gyakoriak a zivatarok is. Az ősz (szeptember-október) napos, enyhe és száraz. November közepétől december közepéig tart a borús télelő ködökkel, esővel.

4. Gazdasági élet

Lengyelország a II. világháborúig agrárország volt (mezőgazdaság és az ipar aránya 65 % - 35 %). Vezető ágazata a növénytermesztés (gabonafélék, burgonya, cukorrépa). A mezőgazdasági termelés több, mint 70 %-át parasztgazdaságok, kisgazdaságok művelik. Az állattenyésztésben a tejtermelő szarvasmarha-tenyésztés a fő üzemág, hegyvidékeken a juhtenyésztés elterjedt. Legfontosabb iparágak a vas- és acél-, textil-, élelmiszer-, gép-, vegy- és elektrotechnikai ipar.

Lengyelországban legjelentősebb a kőszénbányászat (Katowice térsége), a barnaszén, rézérc és kén bányászata. A kujáviai kálisó, földgázmezők, wieliczki és bochniai sóbányák jelentősek.

Varsó

Varsó, a Lengyel Köztársaság fővárosa az ország középpontjában, a Visztula két partján terül el. Területe 485 km²¹. A legnagyobb lengyel város, kb. 1,8 millió lakossal². Itt van a szejm, és a szenátus, az államelnök és a kormány, valamint a legnagyobb politikai pártok székhelye. Ugyanakkor Varsó fontos gazdasági, tudományos és kulturális centrum, nagy jelentőségű közlekedési csomópont, fontos idegenforgalmi központ.

Varsó az ország mértani középpontjától keletre, Mazóvia (Mazowsze) szívében, a Varsói-medencében helyezkedik el a Visztula középső folyása mentén, közel a Bug-Narew torkolatvidékéhez. Földrajzi koordinátái: északi szélesség 52°14' és keleti hosszúság 21°25'. Tengerszint feletti magasságkülönbségei alig érzékelhetők.

Varsó éghajlata jóval hűvösebb, mint Budapesté. Évi középhőmérséklete 8,1 °C (január –3,5 °C, július 19,2 °C). Az évi csapadék összege 500 mm. A hótakaró 50-60 napig is megmarad. A két igazán nyári hónapot (július, augusztus) nagyon kellemes szeptember és október szokta követni, az ősztő azonban már hűvös, kellemetlenül ködös és csapadékos.

Az első település, Bródno a 9. század végén jött létre. A 10. századot követő időkben már több kisebb település létezett a Visztula bal partján vagy attól kissé távolabb, amelyek a túloldalon – a mai Praga városrész területén – fekvő falvakkal együtt a folyami átkelőt őrizték. A vidék abban az időben a lengyel király hűbéreseinek, a Mazóviában uralkodó Piast-hercegeknek a birtokát képezte.

A középkorban a Visztula bal partján lévő Solecet sóátrakó és vámszedő helyé jelölték ki. A 13-14. század fordulóján építették fel az első gerendavárat, amelynek védelmében immár egyre többen telepedtek le. Varsó első említése 1321-ből származik. A 14-15. században a mai főváros magját (Stare Miasto) bástyákkal jól megerősített téglafallal vették körül. 1408-ban egy oklevél már a városfalaktól északra elterülő Újvárosról (Nowe Miasto) is említést tett, de a két városrész lélekszáma még ekkor sem érte el az 5000 főt. (Ebben az időben Krakkó és Gdańsk 15000, Wrocław 20000 lakost számlált.) 1413-ban a mazóviai hercegek székhelyüket Czersk várából Varsóba helyezték át.

1526-ban, a mazóviai uralkodóház kihalása után hercegségük a Krakkóban székelő Jagelló királyi családra szállt át. Ezt követően Varsó már egyre többször került országos jelentőségű politikai események középpontjába. 1569-ben az országgyűlés, majd a Jagelló-ház 1572. évi kihalása után a királyválasztás színhelye lett. 1576-ban már Báthory Istvánt is a wolai mezőn emelték a lengyel trónra. A 16. század a reneszánsz polgári Varsó aranykoraként vált ismertté.

A XVI. század végén, 1596 után a Wasa-házi III. Zsigmond lengyel király Krakkóból ide telepítette a fővárost. 1611-ben Varsó hivatalosan is az ország fővárosa lett. Barokk épületek épültek. Lélekszáma gyarapodott, kereskedelmi és kézműipari funkciói bővültek. Varsó ugyanakkor számos vereséget és csapást ért át: tűzvészeket, idegen csapatok betörését, harcokat a nemzeti felkelések idején.

1655-ben X. Károly svéd király seregei elfoglalták, s a két évig tartó háborúskodás során épületeinek egyharmada romba dőlt. A 18. század második felében uralkodó utolsó lengyel király, Stanislaw Poniatowski idején klasszicista stílusban épült át. Nagyszabású városrendezési munkálatokba kezdtek. 1792-ben a város addig önálló városrészeit egyesítették, Prágát is Varsóhoz csatolták.

Lengyelország 1793. évi második felosztásakor a Visztula bal partja porosz, Praga városrész pedig cári orosz megszállás alá került. A volt főváros lélekszáma ekkor már 115000 fő volt. 1794-ben Tadeusz Kościuszko ugyan rövid időre felszabadította a fővárost, de Szuworov tábornok újra bevette Varsót, és ezután került sor az ország harmadik felosztására is.

1806-ban Napóleon seregei vonultak be a városba, amely ezután az ún. Varsói Nagyhercegség székhelyévé vált. 1812 után ismét a cári seregek kezébe került. Az 1815. évi bécsi kongresszus döntése értelmében az országot negyedszer is felosztották: Lengyelország több mint száz évre eltűnt Európa térképéről.

¹ 445 ezer km² (2002. évi adat)

² 2002. évi adat szerint 1651 ezer fő, a teljes nagyvárosi körzettel együtt 2323000 fő

Varsót az Oroszországba bekebelezett lengyel területekkel cári fennhatóság alá vonták. A város lélekszáma 60000 főre csökkent. 1830-ban, illetve 1863-ban nemzeti felkelés robbant ki. A város a nagy orosz felvevőpiac hatására iparosodni kezdett. 1845-ben megépült a Varsó-Bécs vasútvonal.

A századfordulóra a már számottevő ipari munkássággal rendelkező Varsó jelentős, 690000 lakosú nagyvárossá fejlődött.

1915-ben a visszavonuló orosz csapatok előbb kifosztották a várost, majd felrobbantották a visztulai hidakat. A bevonuló német csapatok 1918-ig megszállva tartották a lengyel fővárost. Az 1918 novemberében újjászületett független Lengyelország fővárosa ismét Varsó lett. Új üzemek, lakótelepek, középületek létesültek. Területileg is gyorsan terjeszkedett. Lélekszáma a második világháború kezdetén elérte az 1,3 millió főt.

Komoly pusztításokat szenvedett a főváros a második világháborúban. 1939. szeptember 27. és 1945. január 17. között Varsót a németek megfosztották fővárosi rangjától. 1939-ben nagyszabású ellenállási mozgalom bontakozott ki. Varsóban gettót alakítottak ki a zsidó lakosok részére. Az 1943. április 19-én kirobbant szomorú végű gettófelkelés után, amelyben 60000 zsidó felkelő esett el, az életben maradtakat koncentrációs táborokba hurcolták, a gettót pedig lerombolták. Az 1944. augusztus 1-jei újabb varsói felkelés ismét elbukott. Csaknem negyedmillió polgári lakos és felkelő esett áldozatul. A túlélők nagy részét a németek ismét koncentrációs táborokba hurcolták, a várost megmaradt részeit módszeresen elpusztították. A kísértetváros kiégett peremterületein mindössze 162000 ember vészelt át a megszállást, az épületek 90 %-a romba dőlt. Varsó helyén mintegy 20 millió m³ rom és törmelék maradt.

A varsói Óvárost (Stare Miasto) a háborús pusztítások után újjáépítették, és felvették az UNESCO világörökségének listájára. A várak és a barbakan által övezett utcák XV-XVIII. századi beépítésűek. A piactér (Rynek) szomszédságában emelkedik a Keresztelő Sz. János-katedrális („Szent János fővétele-székesegyház”), kezdetben gótikus, majd átépítve a lengyel királyok koronázóhelye. Itt esküdtek fel a május 3-i alkotmányra, amelyet már 1791-ben törvényre emeltek.

Az Óváros körzetében több más szentély és kolostorépület van (XIV-XVIII. sz.), amelynek belsejében kiemelkedő műkincsek és nemzeti emlékek maradtak fenn.

Azon a helyen, ahol jelenleg a Királyi Vár áll, évszázadokkal ezelőtt fejedelmi vár emelkedett. A folytonosan kiépített vár az uralkodó és a parlament székhelye volt. A mai újjáépített Királyi Vár a történelem és a nemzeti kultúra emléke. A Vártéren (Plac Zamkowy) III. Wasa Zsigmond király magasra nyúló oszlopával (1644-ben készült) veszi kezdetét az ún. Királyi-útvonal, amely az egykori városkörnyéki Wilanówba vezetett. Errefelé van a Minisztertanács, az 1818-ban alapított egyetem, a Lengyel Tudományos Akadémia, a Nemzeti Múzeum, a Szejm épülete és az elnöki palota. A Királyi-útvonal nagy része műemléki beépítésű: Krakowskie Przedmieście, Nowy Świat, Aleje Ujazdowskie. Az Aleje Ujazdowskienál található a Łazienki Królewskie, a Łazienki-park, amely Európa egyik legszebb ilyen jellegű palotapark együttese. A XVIII. sz. végén épült Szaniszló Ágost Poniatowski, az utolsó lengyel uralkodó, s nagy műpártoló rezidenciájaként. A mesterséges szigetre épített Szigetkastélyt és a vele szomszédos épületeket tájpark veszi körül. Itt áll Fryderyk Chopin emlékműve is.

Az innen délre fekvő másik királyi rezidencia Wilanów, a hatalmas palota-park együttes, amelyet III. Sobieski János lengyel király, a Bécsset felmentő 1683. évi törökverő létesített. A barokk palota a XVIII. század második felében épült.

A Visztula hajózhatósága korlátozott, ezért időszakos hajóforgalma messze elmarad a vasutak és a közutak személy- és áruszállítása mögött.

2. A MAGYAR NÉPVÁNDORLÁS ÉS LETELEPEDÉS ELŐZMÉNYEI

Nagy Károly hadjáratai után (VIII-IX. sz.) a politikai és katonai hatalmát veszített avar birodalom helyébe a Dunántúlon a Karolingok német-római birodalmának uralma, a keleti részeken a bolgár kánok uralma lépett (VII. sz. óta bolgár-szláv népesség). Ez idő tájban a Dunántúlon, a Kárpát-medence peremén és részben az Alföldön szláv népesség élt (a magyar nyelv szláv jövevényszavainak nagy részét is az itt talált szláv lakosságtól vette át). Ebbe a politikai és földrajzi környezetbe érkezett a IX. század második felében a keletről vándorló magyarság.

A magyar nép származása

A magyar nép eredetmondája a Turul- (*Anonymusnál „Emese-álma”*), illetve a csodaszarvasmondákban (*Kézai Simon, 1283 k., Kálti Márk „Képes Króniká”-ja, XIV. sz.; Arany János „Rege a csodaszarvasról”*; Buda halála; VI. ének) rögzült. Az „Emese-álma” a fejedelmi család eredetének mondája volt, míg a „Rege a csodaszarvasról” a magyarság kettős származásának eredetét örökíti meg.

A magyarság a *finnugor nyelvcsalád* egyik ágából alakult ki. Erre vall alapszó-készlete és nyelvének nyelvtani szerkezete. Ezt az alapot különböző korokban különböző hatások érték (Bárczi Géza: *A magyar nyelv életrajza, 1966.*): török, iráni, stb. A magyar nyelv a finnugor nyelvek közé tartozik. Legközelebbi rokonai:

- *obi-ugorok*: manysi-vogul, chanti-osztják,

rokon:

- *permi*: udmurt-votják, komi-zürjén,
- *volgaiak*: mordvinok, cseremiszek, marik,
- *keleti-tengeri finnek*: finn-észt, liv, vót, vepszék,
- *szamojéd (i.e. 4000 körül szakadtak el)*.

Az Oka menti csoportok közül az ún. *voloszovói műveltség* érintkezésbe jutott a sztyepp állattenyésztőivel, s korán áttért az állattartásra. Ez a csoport vonult át lassan a Volga jobb partjára.

A finnugorokból kiváló előmagyarság feltehetően már a bronzkorban a Volga kazányi könyöke táján élhetett, ott, ahol később a történeti forrásokban feltűnik. Ezt a területet nevezik *Magna Hungariának*.

A „Rege a csodaszarvasról” eredetmonda szerint a bibliai Khus fia, *Nimród* (Ménrót) – *Kézai Simon krónikája szerint* – nemzét Perzsiában Eneht nevű feleségétől Hunort (onogur) és Megyert (hunmagyar ősapját). A Meótisz ingoványjaiban letelepedett Hunor és Megyer *Belár (Bulgár) király* fiainak asszonynépére akadt, s azokat sebes vágóban elrabolta. A nők közt volt *Dula alán fejedelem* két lánya is, ezek egyikét Hunor, másikat Megyer vette feleségül.

A VI-VII. században a besenyők (kangar) támadása kettészakította a magyarságot. Egyik része a Kaukázus déli területeire vonult, ahol kapcsolatot épített ki a Bizánci Birodalommal. Ez a *kangar* támadás valahol a Volga nyugati vidékén érthette a szavárd-magyarokat. Julianus 1235-ben megtalálta a *Magna Hungariában* élő magyarokat. Julianus 1237-i második útján már nem jut el hozzájuk, mert a tatárok időközben elfoglalták területeiket, s harcosaikat hadseregükbe sorozták. A XIII. században a nagykan udvarába utazó Plano Carpini, Rubruquis és a többi követ megemlékezik *Magna Hungariáról*, mely szerintük „*Bulgária mellett fekszik, és a baskírok földjével azonos.*”

A nomád életforma olyan, amelyet a hatalmas füves pusztaságok, az állattartás megkövetel. A legelő állat és a belőle élő ember törvényszerűségei ötvöződnek benne a természeti adottságokkal, a bontakozó társadalmi erőkkal. Sehol sincs azonban tiszta nomádság, vagy maga művel földet, vagy együtt él, csereviszonyban áll a földműves népekkel.

A nép és a nemzet

A **nemzet** fogalma történelmileg kialakult tartós emberi közösséget jelöl, amelyet közös nyelv, közös terület és gazdasági élet s a kultúrában megnyilvánuló közös lelki sajátosságok tartanak össze. A nemzet tehát legtöbbször az egy nyelvet beszélő nép többsége által alkotott, de idegen származású és más nyelvet beszélő népcsoportokat és fajokat is magába foglalni képes tudatos vagy tudatosan keresett politikai közösség. A nemzet számára meghatározó többek között a történelem. Az *államnemzet* fogalmával szemben fejlődött ki a XVIII. század végén a *kulturnemzet* fogalma, amely egy az államhatárokon túlnyúló etnikai és nyelvközösséget jelent (pl. Németország, Ausztria és a német nyelvű Svájc együttese, vagy a Magyarország és a körülötte lévő szomszédos országokban élő magyarok összessége.) A **nép**, nagyobb emberi közösség, egy általában közös nyelvvel, származással (eredet) és történelemmel, hagyományokkal rendelkező emberi közösséget jelöl. Gyakran a nemzettel megközelítőleg azonos jelentésben is használják, az állami egység elképzelését azonban nem tartalmazza. A **nemzetiség** a néphez, nemzethez, államhoz való tartozást, illetve valamely államon belül kisebbségben élő, és többség nyelvétől és kultúrájától eltérő népcsoportot (nemzeti kisebbség) jelöli. A fentiek vonatkoznak a szlávokra és a magyarokra is.

A **szlávok** az indoeurópai nép- és nyelvcsaládhoz tartoznak Kelet- és Délkelet-Európában. Három fő csoportjuk van. A *keleti szlávok* közé az oroszok, beloruszok és ukránok tartoznak. A *nyugati szlávok* csoportjába a lengyelek, csehek, szlovákok, szorbok, kasubok, a *déli szlávok* közé pedig a szerbek, horvátok, bolgárok, macedónok és bosnyákok sorolhatók. A szláv nyelv az indoeurópai nyelvcsalád egyik ága. Legközelebbi rokonaik a balti nyelvek. Az előzőek szerint három csoportjuk van:

- dél-szláv: óegyházi szláv, szlovén, szerb, horvát, bolgár, macedón,
- nyugati-szláv: szlovén, cseh, szlovák, lengyel, szorb, poláb, szlovinc, kaszub,
- keleti-szláv: belorusz, ukrán (rutén).

A legrégebb nyelvemlékek a Cirill és Metód által készített IX. századi óegyházi szláv (ószláv) evangéliumfordítások. Cirill és Metód, bizánci szerzetes testvérpár volt. Köriliosz (tkp. Konstantinosz, 827-869) és Methodiosz (815 k.-885), a görög ábécé módosításával megteremtették a korszerű szláv írásbeliséget. (Ma cirill írást használnak az oroszok, ukránok, fehéroroszek, szerbek, bolgárok és a macedónok.) Megteremtették az önálló szláv irodalom alapjait. Jelentős egyházszervező és térítőmunkát is végeztek. A római pápa külön engedélyével szláv nyelven – többek között a morva fejedelemségben – térítettek. A magyarok is találkoztak velük.

A finnugor nyelvcsaládba sorolt **magyar** az uráli nyelvcsaládból fejlődött ki. Az *uráli nyelvcsalád*, a *finnugor* (magyar, vogul, osztják stb.) és *szamojéd* nyelvek (nyenyec, enyec stb.) gyűjtőneve. Az uráli alapnyelvből kivált finnugor kettéválásakor alakult ki az *ugor nyelv*, amely később két ágra szakadt, az *ősmagyar*, illetve az *obi-ugor* ágra. Az előbbiből fejlődött ki a magyar, az utóbbiból a vogul (manysi) és az osztják (chanti) nyelv.

Az első magyar dinasztia, az Emesétől származó Álmos leszármazottai később Attilától származtatta magát. Attila (atilla, Etele), az „Isten ostorának nevezett” hun fejedelem (434-453) székhelye valahol az Alföldön, a Tisza jobb partján, Szeged környékén volt. Uralkodása idején a hun birodalom az Uráltól a Rajnáig terjedt. Adófizetésre kényszerítette a Kelet-római Birodalmat. Hadjáratot vezetett Galliába is, de 451-ben a catalaunumi (Châlon-sur-Marne város határában fekvő mező) az Aëtius vezette római, frank és nyugati-gót seregétől vereséget szenvedett. 452-ben betört Itáliába, de Róma előtt visszafordult. A germán Ildikóval töltött nászéjszakáján agyvérzés következtében váratlanul meghalt. Holttestét – a legenda szerint – hármas koporsóban egy folyómederben – ismeretlen helyen eltemették.

A magyarok vonatkozásában Bíborbanszületett Konsztantin (Konsztantinosz Porfirogenitosz, 905-959), 913-tól bizánci császár, tudós, történetíró, „A birodalom kormányzásáról” c. munkája fontos forrás a honfoglalás kori magyarság életének megismeréséhez. Az első magyar fejedelem álmos, majd ennek fia, Árpád vezette a magyar honfoglalást. A magyar királyi dinasztia alapítója Taksony (931-971) fejedelem, Árpád dédunokája volt, aki az addigi öröklési rendet (seniorátus) megváltoztatva biztosította fia, Géza uralomra jutását.

A magyar nyelv történetével, illetve szomszédos kapcsolataival foglalkozó jelentősebb tudósok többek között:

- Sajnovics János (1733-1785), jezsuita tanár, csillagász, nyelvtudós volt. Lappföldi csillagászati megfigyelései során tett nyelvészeti megállapításokat. Hell Miksával Norvégiában megmérte a napparaleaxist, felfedezte a magyar-lapp nyelvrokonságot, 1770-ben tette közzé munkáját. Először adta ki a „Halotti beszédet”.
- Vályi K. András (1764-1801), földrajztudós, a pesti tudományegyetemen a magyar nyelv és irodalom első professzora lett. Háromkötetes műve „Magyarország leírása” címet viseli.
- Reguly Antal (1819-1858), nyelvész, az Urál vidéke népeinek és nyelvkincsének kutatója. A vogul és osztják népköltés és hősénekek összegyűjtője. A finnugor nyelvrokonok egyik legjelentősebb kutatója volt.
- Mocsáry Lajos (1826-1916), politikus, 1848-as alapon a kiegyezés ellenzője. 1861-1892 között országgyűlési képviselő. 1875-ben a Függetlenségi Párt egyik alapítója. Elítélte az erőszakos magyarosítást, a nemzetiségeknek széles körű nyelvi, kulturális, közigazgatási autonómiát követelt.
- Vámbéry Ármin (1832-1913), orientalista, utazó, beutazta Közép-Ázsiát, alapvetően járult hozzá a magyarországi orientaliztika fejlődéséhez. A magyar nyelv török eredetét hirdette. Fő művei *A magyarok eredete*, illetve *A magyarság bölcsőjénél*.
- Thaly Kálmán (1839-1909), történész, a Thököly- és Rákóczi-kor lelkes kutatója.
- Asbóth Oszkár (1852-1920), nyelvész, a magyar nyelv szlávjövevényszavainak kutatója és a magyarországi szlavisztika megalapozója volt.
- Thallóczy Lajos (1857-1919), történész, Kelet-Európa és a Balkán történetével és politikai viszonyaival foglalkozott.
- Szinnyi József (1857-1943), nyelvész, – Szinnyi József (1830-1913) bibliográfus fia -, a finnugor nyelvtudomány és a magyar nyelvtörténet kiemelkedő kutatójaként megírta a „Magyar nyelvhasználat” című művét.
- Karácsony János (1858-1929), történetíró, címzetes római katolikus püspök, a középkori Magyarország történetének kutatója volt. Megjelentette a „Magyar nemzetiségek a XIV. század közepéig” című háromkötetes művét.
- Zolnai Gyula (1862-1949), nyelvész, főként magyar mondattannal és nyelvtörténettel foglalkozott. Nyelvművelő munkássága is jelentős.
- Petz Gedeon (1863-1943), filológus, a német-magyar nyelvi és irodalmi kapcsolatok történetének kutatója volt. Feldolgozta a magyarországi német nyelvjárásokat és a magyar nyelv német jövevényszavait.
- Solymossy Sándor (1864-1945), néprajztudós, a magyar etnográfia első egyetemi tanára Magyarországon. A magyar monda és mesevilág kiemelkedő kutatója volt.
- Pröhle Vilmos (1871-1946), nyelvész, jelentős szerepe volt a keleti nyelvek magyarországi megismertetésében. A *turanizmus* híveként rokonszenvezett a szélsőjobboddallal.
- Melich János (1872-1963), nyelvész, a magyar nyelvtörténet, a jövevényszó-kutatás és a földrajzi nyelvtudomány kiemelkedő művelője volt. Gombocz Zoltánnal szerkesztette a *Magyar etimológiai szótárát*.
- Divéky Adorján (1880-1965), magyar történész, a magyar-lengyel történelmi kapcsolatok kutatója volt. Megírta Magyarország története c. művét.
- Pais Dezső (1886-1973), nyelvész, főként szószármaztatással és szótörténettel foglalkozott. Rendszerezte a középkori magyar személyneveket. A régi magyar nyelvemlékek és a magyar ősvallás nyelvi emlékeinek kutatója volt.
- Zsirai Miklós (1892-1955), nyelvész, finnugor és magyar nyelvészettel, valamint magyar őstörténettel és nyelvészettel foglalkozott, melyet a „Finnugor rokonságunk” című művében tett közzé.
- Kniezsa István (1898-1965), nyelvész, a magyar nyelv szláv elemeivel, hely- és személynév kutatással és a magyar helyesírás történetével foglalkozott.
- Hanák Péter (1921-), történész, főként Magyarország dualizmuskori történetével és a magyarság és a szomszéd népeinek XIX. századi kapcsolataival foglalkozott.

- Kristó Gyula (1939-), történész, a középkori magyar történelem kutatója. Főbb művei *A feudális széttagolódás Magyarországon*, *A vármegyék kialakulása Magyarországon* és összeállította az Anjou-kori oklevéltárat.

A magyar nyelv fejlődése

A magyar nyelv különböző időben, különböző fejlődési fokon, más-más hatásra fejlődött tovább.

Jövevényszavak között szerepel, pl.:

Finnugor (i.e. 3000-2000 körüli szóanyag):

lesz, néz, ad, tesz, eszik, iszik, áll, megy, él, fél, én, te, ő, mi, ti, egy, kettő, három, négy, öt, hat, hét, húsz, száz, fej, szem, fül, száj, ajak, mell, szív, könyök, haj, torok, apa, anya, fiú, férfi, nő, feleség, meny, vő, leány, ős, ég, menny, villám, csillag, ősz, tél, tavasz, víz, jég, hó, fagy, felhő, háló, hárs, fűz, fenyő, nyír, rügy, levél, bogyó, méz, meggy, ház, fal, ajtó, küszöb, ágy, ár, íj, nyíl, lő, fő, fazék, lé, tegez, kés, eb, hölgy (hermelin), menyét, nyuszt, róka, nyúl, hód, fajd, daru, fecske, fogoly, holló, kígyó, egér, hal, keszeg, varjú, hattyú, lúd, stb.

Iráni (i.e. 1000-500): tehén, tej, hús, szekér, vászon, nemez, tíz, özvegy, ezer, ing, kard

Török - bolgár-török (690-850):

nyak, nyár, harang, homok, bika, ökör, tinó, ürü, borjú, kos, kopó, toklyó, gyapjú, kecske, disznó, köpü, vályú, író, sajt, túró, tyúk, teve, búza, eke, sarló, szérű, boglya, gyümölcs, alma, körte, som, dió, szőlő, komló, kender, orsó, borsó, sátor, kapu, szék, bölcső, koporsó, ács, szücs, szatócs, balta, csákány, saru, csat, köpönyeg, ködmön, bársony, gyöngy, béke, törvény, tanú, tolmács, bér, kölcsön, csődör, gyepelő, kantár, gyula, kende, tábor, tarló, bor, bársony, süveg, bese, keselyű, ölyv, turul, tör (hurok), ír, betű, boszorkány, bűbajos, sárkány, stb.

Alán: asszony, híd, vért, üveg

Perzsa: nemez = „vert”

Szláv (VIII-IX. sz.): káposzta, udvar, csütörtök, medve („mézevő”), zabla

A magyar őshaza

A korabeli magyarokról az arab *Ibn Ruszta és Gardizi* (1050 k.), *Bölcs Leó* (886-912) és fia, *Bíborbanszületett Konstantin bizánci császár* tesz említést (948-52). Hallatlan értékű forrásanyag az orosz őskronika, az ún. *Nesztor-kronika* is. Két magyar csoportról szól: a Herakleitosz bizánci császár (610-641) korabeli *fekete magyarokról* (VII. sz.) és a *fehér magyarokról* (IX. sz. vége). Ez utóbbiak Kijev mellett vonultak el Oleg (879-912) orosz fejedelem idején. (László Gyula: Kettős honfoglalás-elméletének alapja). Értékes adatokat szolgáltat néhány örmény forrás is. A nyugati krónikák és évkönyvek nemcsak a honfoglalást, hanem a kalandozások korát is megörökítik (pl. szentgallenikalánd = *Ekkerhardt* Sankt Galle-i szerzetes írása (1040 k.) szerint Heribald barát találkozása a magyarokkal 926-ban). Regino prümi apát Világkrónikája 889-ben ír a Pannoniába beköltözött magyarokról, *Vidikund szerzetes* a szászok történetének megírása kapcsán ír az *ungorok* Nagy Károly előtti honfoglalásáról.

A *finnugor* és a *szamojéd* nyelvű népek távoli elődei mintegy 6-8 ezer évvel ezelőtt az Ural hosszan elnyúló láncolatának zömmel a keleti oldalán élhettek, s innen rajzottak szét később nyugati és keleti irányba. E közösségnek az a csoportja, amelybe a mai *obi-ugorok* és *magyarok* elődei tartoztak (az ugor közösség), a hegységtől keletre élt, az erdővidék déli peremén és a ligetes sztyeppe övezetében. Kr.e. 2000-1000 között (bronzkor) itt váltak zömmel állattartó-földművelő néppé.

Kr.e. 1000-500 között az *ugor közösség* laza közössége felbomlott. Az előmagyarság feltehetően a szállásterület déli sávjában helyezkedett el, s hosszú folyamat után itt vált önálló néppé. Ekkortól kezdve nevezte magát *magyarnak* („beszélő ember”). Ettől kezdve őrződött meg az ún. „csodaszarvas” ősmonda ősi eredetmondája. Az ugor közösség felbomlásának legfontosabb oka a bronzkor végén és a vaskor elején Eurázsia óriási pusztaságain kialakult vándorló-legeltető állattartás életformája, az ún. *nomadizmus*. A hegyvidéki és alföldi területek találkozásánál a mélyebben fekvő téli és hegyi legelők alkotta nyári szállások között mozgatják az állatállományt. A téli szálláshely körül mindig van szántóföldi terület is.

Az ősmagyarság szállásterülete az *Irtis-Obol folyók* vidékén lehetett. Ez a lakóhely északabbra esett a száraz, nyílt sztyeppéktől, ahol a nagy nomád vándorlások (V-VI. sz.) színtere volt. A magyarság valószínűleg délről megkerülte az *Ural hegységet*, s a mai *Baskíria* területén vert újból tanyát (Magna Hungaria). Lehetséges azonban, hogy útjuk az Urálon át vezetett. Földrajzi értelemben őseink valamikor az 500 körüli évtizedekben átlépték Ázsia és Európa határát.

Az *Ural hegység nyugati oldalán*, a mai Baskíria és Tatarisztán területén a VI. században tűnnek fel őseink. A *Volga és Urál közti magyar szállásterületet* Julianus (XIII. sz.) Magna Hungariának, azaz Nagy (Régi) Magyarországnak nevezte, s így nevezik később a keletre induló keresztény hittérítők (Plano Carpini és Rubruk) is.

A magyarság minden bizonnyal az 500-as évek közepétől a 700-as évek elejéig élhetett a Volga és Ural közötti területen. A népesség jelentős része – a délebbre lakó népesség – ekkor délebbre húzódott a Volga mentén, s telepedett meg a Volga – Don – Donyec folyók vidékén. 700 után a magyarság egy része a régi szállásokon rekedt (Magna Hungaria), s megcsappant a továbbvonulók létszáma, ugyanakkor ezek idegen jövevényekkel is gyarapodtak. A székelyek elődei valaha a volgai bolgárok *eszkil* nevű törzséből kiszakadva csatlakoztak a magyarokhoz. Ez a csatlakozás valószínűleg 700 körül, a Magna Hungaria déli területein játszódhatott le.

Az *Alsó-Volga – Don vidékére* költözött magyarság lakóhelye a *Kazár Kaganátus* közvetlen szomszédságában, vagy annak területén lehetett. A Kazár Kaganátus vékony, nyugati türk származású vezető réteggel, de etnikailag tarka lakossággal jött létre a VI. század második felében. Fővárosa: Balangar, Szemender (Dagesztán), majd a Volga-deltában fekvő Itil volt. A Kazár Kaganátus határai az évszázadok során erősen változtak. Az ország magja a Don folyó baloldali, déli partszakasza, a Volga és a Kaukázus északi előhegyei között terült el. – A Kaganátus élén a *szakrális király* (kagán), illetve a *vezérlő fejedelem* állt. Politikai függetlenségének megőrzése érdekében a kagán és a vezető réteg egy része, talán a VIII. században – a kereszténységgel és az iszlámmal szemben – a zsidó vallást is felvette (737). – A IX. században egy ideig a kijeviek is a kazárok adófizetői voltak. Vazallus országai közül a volgai Bolgárország volt a legfontosabb. Elsősorban az arabokkal állt háborúban. 834 (838)-ban emelték a magyarok ellen a Don alsó folyásánál lévő – bizánci segédlettel épült – *Sarkel* nevű várakat. Ezt követően még több várak is épült. – A Kaganátus bukását a kijevi orosz *Szvjatoszláv fejedelem* két hadjárata okozta a X. században. E támadások hatására a kazárok szétszóródtak, egy részük a Kaszpi-tenger keleti partvidékére menekült.

A magyarok a 700-850 körüli szállásterületet nevezték *Levédiának* (680-890). A Don vidéki magyar őshaza (Levédia) emlékét Anonymus krónikája is megőrizte a *Dentümogyer* alakban (első eleme a Donyec folyó nevét rejti magában).

A kazár területen letelepült magyarság fokozatosan tért át a szántó-vető gazdálkodásra. A kora Árpád-kori falvaik szerkezete, építményeik alakja s az egykori lakók előkerült használati tárgyai szinte mindenben megegyeznek a Don vidékiekéivel. Jelentős magyar földműves réteg alakult ki tehát az egykor levédiái szállásokon. *Levédi fejedelem* hatalmát a kazár kagántól nyerte, s előkelő kazár nőt kapott feleségül, nyilvánvalóan a kazárok iránti hűsége biztosítására.

Levédi fejedelem később népével a kazároktól távolabbi területre, *Etelközbe* költözött. A magyaroknál ebben az időben kazár hatásra, kazár mintára olyan kettős fejedelmi rendszer alakulhatott ki, ahol a magyar fejedelem *kende* vagy *kündü* címe a kazároknál is megvolt, rangban a harmadik méltóságot jelölte. Mellette teljhatalommal rendelkezett a *Dzsila* vagy *Dzsula*, *Gyula*, aki a fegyveres erőket vezette. A magyar *kende* cím a főfejedelem isteni eredetére utal. (A „kende” a török *kün* (= Nap) szó származéka, a *Dzsila* a „hold”).

Etelköz („Folyóköz”) szállásterület a Dnyeszter, Prut, Dnyeper folyók vidékén lehetett. Az átköltözés időpontja 850 körül lehetett, s ez összefüggésben lehetett a Kazáriában kitört belső lázadással. Ekkor a kagán ellen lázadók (kabar = lázadó) vereséget szenvedtek, és a magyarokhoz csatlakoztak. Ez nyilvánvalóan elmérgesítette a kazár-magyar viszonyt, s ez váltotta ki az új szállásterületre való költözést. E területen új szomszédaink a tőlünk északra lakó keleti szláv törzsek és a kijevi központú normannok (vikingek). A magyarok adót szedtek a szlávoktól, s a foglyul ejtett nőket és férfiakat a bizánci rabszolga-kereskedőknek adták el.

Etelköz már a Keleti-Kárpátok közvetlen szomszédságában volt, s a magyarok hamarosan fel is tűnnek a nyugati forrásokban. Az *Avar Birodalom* 800 körüli években történt széthullása után a Dunántúl a *Keleti Frank Birodalom* része lett (803), a Felvidék nyugati része a Garam folyóig a 830-as évektől a *Morva Fejedelemséghez* tartozott, Dél-Erdély és az Alföld déli része pedig a *bolgárok* kezébe került. Az Alföld nagy része és a Kelet-Felvidék határzóna volt.

A Dunántúl nyugati peremén szlávok és avar maradványok, továbbá bajorok éltek, a Nyugat-Felvidéken *morvaszlávok*, a Felvidék keleti részén és Észak-Erdélyben *északi és keleti szláv népcsoportok*, Dél-Erdélyben pedig *bolgárszlávok* laktak. Az Alföld gyér lakossága többnyire szintén szlávokból és avar maradványokból állhatott.

A magyarok 862-től egyre gyakrabban avatkoztak be a Dunántúlt birtokló Frank Birodalom és a Felvidék nyugati részét kezükben tartó morvák küzdelmébe, hol az egyik, hol a másik oldalon. 881-ben a Bécs alatt harcoló magyarok mellett a csatlakozott kabarokat is megemlíti a forrás, vezetőjük az Aba-nemzetség volt. A magyar és kabar egységek Bécs alatt harcolnak a frankok ellen a morva fejedelem szövetségében.

Etelközben szoros kulturális érintkezés alakult ki a Kijev, Csernigov és Szmolenszk központú korai szláv-normann központokkal.

Levédit *Álmos* követte a fejedelmi székben. Álmost isteni, égi eredetűnek vélték, ő lehetett a főfejedelem.

A magyar honfoglalás

A *magyar honfoglalást* a besenyő hatalom közelsége, állandó fenyegetése indította el. A honfoglalás valószínűleg rendben, a családok és az állatállomány átmentésével zajlott le. A honfoglalás megindítását a *törzsszövetség* előzte meg, szentesítve ezzel szövetségüket. Egyúttal közös akarral *Álmos nemzetségének* vetették alá magukat. A fennmaradt magyar *forráshelyek* (*Anonymus*, *Kézai Simon krónikája*, *Budai és Képes Krónika*, *Pozsonyi Krónika*, *Zágrábi és Váradai Krónika*) alapján tehát az Árpádok családi hagyományainak következő őstörténeti motívumait állapíthatjuk meg:

1. Az első magyar dinasztia a hun Attila (trónnév: „Nagy Folyó”) nemzetségéből származott, és a honfoglalás „örökség jogán” történt.
2. Az első megválasztott fejedelem *Álmos* volt, akinek személye szakrális tiszteletben állt, és akit a törzsfők azért emeltek maguk fölé (választottak meg), hogy új hazába vezesse őket (honfoglalás). Születése körülményeihez dinasztikus eredet-mítosz, a Turul-monda fűződött, „isteni látomásban” jósolva, hogy új hazában uralkodó, dicső királyok ősvé lesz:

 - Álmos nemzetségének őse a Turul, amely égi küldetésű, állat alakú szellem-ős (totemisztikus hiedelem magva).
 - Az ős visszatér egyik születendő ivadéka anyjához (álmom). A sámánjóslat szerint Emese (álmában) méhéből fakadó patak más földre folyva nő meg folyóvá, és ebből következően a tőle származó dicső királyok is más földön fognak élni (honfoglalás).

3. Miután Álmos az új haza határáig vezette népét, megölték, mivel nem mehetett be Pannóniába (Budai és Képes Krónika). Tőle a hatalmat fia, *Árpád* vette át, aki végrehajtotta a honfoglalást.
4. Anonymus szerint Álmos az ország közepén, Óbudától Százhalomig terjedő tekintélyes birtokot adományozott bizonyos Kund (Cundu) – mohamedán (arab, perzsa) szövegekben „Kündü” (vagy Kende) – nevű vezérnek, akinek fia *Kurszán* volt, aki később az egyik óbudai hegyen várat épített.

Pest-Buda kezdetei

Budapest területén az első név szerint ismert lakosok a kelta *eraviscusok* voltak, akiknek települései többek között a Tabánban és a Gellért-hegyen is előkerültek. A rómaiak az I. század elején érték el a területet, itt, a mai Óbuda területén Aquincumban alakították ki a dunántúli Alsó-Pannónia tartomány északkeleti fővárosát. Aquincum körül kialakult a Katonaváros vagy Táborváros (Canabae), attól északra a Polgárváros.

I. sz. 89-ben Domitianus római császár látogatott ide. Aquincumot Trajanus (98-117) helytartói székhellyé tette, Septius Severius pedig 194-ben „colonia” rangra emelte a várost. Római emlékek: Óbuda északi részén, az Északi összekötő vasúti hídon át Esztergom felé haladó vasútvonal mentén tárták fel a római idők egyik legnagyobb arányú, európai nevezetességű Pannónia települését. A 30 ezer lakosú, külön katonai táborból és polgárvárosból álló Aquincum (I-IV. sz.) katonai tábor-erődítmény és kolónia a mai Óbuda központjának helyén terült el, északabbra pedig a polgárváros épületei sorakoztak. A Szentendrei út 139. szám alatti nagy rommezőben Aquincum polgárvárosának eddig feltárt építészeti emlékei láthatók: derékszögű utcahálózat, épületalapok: vásárcsarnok, sportszarnok, köz- és magánfürdők, bolthelyiségek, díszudvarok, Mithras-szentély, műhelyek, lakóháztömbök nyomai stb. Az Óbudai Hajógyári-szigeten a hajógyár építkezései során feltárták a római kori aquincumi helytartó palotájának 80 x 100 m-es romjait (nem látogatható). Csak a falfestményeket és a mozaikpadlót szállították az Aquincumi Múzeumba. A Római fürdő 14 bő hozamú forrásától indult a vízvezeték (aquaeductus) Aquincumba. Óbudán, a Táborváros északi részén feltárt IV. századból való (360 körül épült) Ókeresztény kápolna (ún. Cella trichora – háromkaréjos kápolna) romjait 1930-ban tárták fel és konzerválták.

Az Antonius Pius (138-161) uralkodása idején épült 132 x 108 m alapterületű óbudai Katonavárosi amfiteátrum (i. sz. 145) Belső-Óbudaterületén, a Nagyszombat utca közelében áll. Küzdőterének tengelye 89, ill. 66 m hosszú volt (ugyanakkor a római Colosseumé 85 x 54 m), a nézőteret pedig kb. 14-16 ezer személy befogadására tervezték. Teljes feltárására 1935-1940 között került sor. A honfoglalás idején egy ideig *Kurszán-vára* néven említették. Az aquincumi rommezőtől északra, az esztergomi vasút töltésén túl baloldalt látható 86,5 x 75,5 m-es polgárvárosi amfiteátrum 53,36 x 45,54 m küzdőterű. Nézőterén kb. 6-8 ezer személy fért el. Az ásások 1879-1882 között kezdődtek.

Az óbudai Táborváros (Katonaváros) maradványai közül világosan felismerhető a hajdani fürdőmedence, a süllyesztett fürdőmedence, a központi fűtés maradványai. A Flórián téren a Katonaváros fürdőépületének romját is feltárták. Az 1778-ban Schönwisner István királyi egyetemi levéltáros által végzett feltárás volt az első magyarországi tervszerű régészeti ásás. A Flórián téren az Árpád-híd kiépítésekor feltárt romterület értékes római leletegyüttes. A Szentendrei út bal oldalán, a Meggyfa utcában 1958-59-ben feltárt Herkules-villának (II-III. sz.) nevezett római épület mozaikjait is feltárták. Legszebb mozaikja a szalagfonatos, geometrikus keretben Herkules mítoszát ábrázoló jelenet, amin Nessus kentaur Deianeirát ölébe kapva menekül Herkules elől.

A mai Budapest több más részén is előkerültek római emlékek, erődítmények, katonai és polgári telepek maradványai. A Margit-szigeten már a római kori Aquincum idején is épületek, óratorony, üdülővillák álltak. Nagytétény területén feltárt Campona fallal körülvett katonai tábor maradványai, lekerékített saroktornyokkal, kettőstornyú kapukkal. A II. sz. folyamán megerősítették, kapui elé patkó alakú elővédfalat emeltek. A tábor fő útjainak kereszteződésénél emelt parancsnoksági épület romjait is feltárták.

A pesti oldalon is kiépítették ellenerődjeiket: *Trans Aquincum* (amely Commodius császár idejében, 184-ben épült, a Rákospatak torkolatánál), ill. *Contra Aquincum*. Contra-Aquincum római erődjét az i. sz. III. század elején a mai Március 15-e tér területén építették fel Aquincum ellenerődjeként (II-IV. sz.). A népvándorlás népeinek kelet felől jövő, ismétlődő támadásai ellen, hidfőállásként is szolgált. *Contra-Aquincum* romjaira (római fürdő) már 1799-ben bukkantak, de csak 1897-ben, az Erzsébet-híd építkezései során tárták fel az erődítményt teljes egészében. A délnyugati saroktornya az Erzsébet-híd építésekor került elő. 1941-ben, a Belvárosi plébániatemplom helyreállításakor további emlékek kerültek elő. A 85 x 86 m méretű, legyező alaprajzú saroktornyokkal, köztük lesarkított külső tornyokkal ellátott erődítmény délkeleti saroktornyát a mai Belvárosi plébániatemplom szentélyénél tárták fel. Az 1971-ben befejeződött helyreállítási munkák napfényre hozták a római ellenerőd maradványait. Süllyesztett térszínű szabadtéri múzeum mutatja be a romterületet. Ma csak az északi fal egy kiegészített szakasza található a szabadtéri múzeumban.

A rómaiak után a hunok, később a keleti gótok, longobardok (V-VI. sz.) és avarok (VII-VIII. sz.) kezén volt hosszabb-rövidebb ideig a terület. Anonymus szerint a katonai tábort a honfoglaló magyarok épen találták, s a Pestnek nevezett castrumot Taksony vezér a bolgárokkal rokon izmaelita kereskedőnépeknek adta át.

A honfoglalás idején a magyar hadbavonuló seregek élén három személy járt: Árpád, Kurszán és Árpád fia, Levente. A hadak élén seregvezérek alattvalói méltóságok viselői jártak, továbbá a trón várományosai. 895-ig Álmos (Gyula) volt a szakrális főfejedelem, tőle ezt a szerepet fia, Árpád vette át. (*Dümmerth Dezső szerint Kurszán a kazároktól függő Levédi leszármazottja volt*). Az Óbuda körüli Pest megyei, Csepel-szigeti síkságon Üllő, Tas és Taksony falvak nevében Árpád-ivadékok emléke maradt fenn. Kurszán vára Óbudán volt, egészen az Árpádok kihalásáig utódai birtokolták azt. Révjenő még a XIII. században is birtokukban volt. „Kende” többi fia pedig Szatmár vidékén telepedett le. *Dümmerth szerint* a magyarság néppé szervezése tehát Álmos, a honfoglalás pedig fiának, Árpádnak nevéhez fűződik. Kurszán vezér – aki nem tartozott az Árpád-családhoz – Álmos családjá mellett alárendeltebb szerepet játszhatott.

Álmos azzal, hogy megszervezte és új hazába vezette a magyarságot, mint szakrális fejedelem betöltötte karizmáját népe életében. Áldozattá kellett válnia, hogy az ősi hit szerint az istenséghez visszatérő varázsereje az ég kozmikus gyújtópontjában megsokszorozódva, mint igazi, égi apának oltalma áradjon ki szüntelenül utódaira és népére. A magyar honfoglalást tehát *Anonymus* (P. mester) – III. Béla jegyzője – írta le (Péter mester esztergomi prépost 1200 körül). *Gestája* „hősköltemény”, amely saját korának törekvéseit tükrözi. *Anonymus* a szkíta és a hun rokonságot összeköti a bibliai származásmérettel is: *Noé – Jáfet – Mágóg leszármazás*. A magyarok élén a *künde* vagy *kende*, illetve a vezér *Dzsila*, *Dzsula* azaz Gyula állt (a kende szótöve a már megismert Nap, a *Dzsuláé* a Hold).

A 890-es évek elején a kelet-európai viszonylagos nyugalomnak is vége szakadt, keletről veszedelmes ellenség jelent meg, a harcias nomád *besenyők*. A besenyőknek nyolc törzsük volt, azon belül negyven nemzetségük. A nyolc törzs fele-fele megosztásban, a Dnyeper két partján lakott a X. században. Erejüket jelentős, a honfoglaló magyarok számát messze felülmúló tömegük biztosította. 893-ban a közép-ázsiai *karlukok* támadása az *úzat* (oguzokat) kilökte az Aral-tótól északkeletre lévő szálláshelyükről, és a besenyőkre zúdította. Ezek azután végső soron a bolgárokkal harcoló magyarság téli szállásain tartózkodó néprészekre gyakoroltak hatást 895-ben. 894-ben a *bizánciak* és a *bolgárok* között háború tört ki, s a kezdeti bolgár sikerek után a bizánciak az Al-Duna mentén a két magyar fejedelemmel, Árpáddal és Kurszánnal kötöttek szövetséget. A magyar sereg fényes győzelmet aratott a bolgárok fölött, maga *Simeon cár* is alig tudott Szilisztra (Disztra) várába menekülni. Még 894-ben a magyarok *Szvatopluk morva fejedelemmel* kötöttek szövetséget a frankok ellen (Fehér ló monda). A magyar hadak igen véres, pusztító hadjáratot vezettek a Dunántúlon. A nagyjából ebben az időben az Etelközi szállások keleti határainál megjelenő besenyők miatt a magyarok a szinte gazdátlan Alföldre, a Keleti Kárpátok hegyláncainak védelmébe indultak.

A magyar Kuszál (Kurszán) vezér területszerző igényű hadjárata 892-893-ban még nem volt a besenyő támadás következménye, inkább azt jelzi, hogy a magyarok már készültek a honfoglalásra, melyhez a végső lökést a bolgárokkal való küzdelem idején a Bizánc által rájuk szabadított besenyő roham adta meg. 895-ben az Árpád vezette főszereg a már ellenőrzött útvonalon, a Vereckei-hágón átkelt a Kárpátokon, s leereszkedett az Alföldre, megszállta a hátrahagyott népesség számára e területet. A tervről azonban a bolgárok tudomást szerezhettek, s időközben a bizánciakkal békét kötve, a magyarok ellen törtek. Elsősorban a dél-erdélyi, Maros vidéki sóbányák elvesztésétől féltek. Szövetséget kötöttek tehát a magyarok hátában élő besenyőkkel, s velük együtt a hátrahagyott utóvédet szinte teljesen felmorzsolták, komoly veszteséget okoztak és a magyarok ingóságainak, állatainak zöme is elveszett. A besenyő-bolgár támadást követően a fejveszetteen menekülő népesség letérve Árpád útvonaláról nem a Dnyeszter mellékén, majd a Vereckei-hágón át, hanem a Keleti Kárpátok hágóin és szorosain keresztül Erdélybe menekült. Álmos „feláldozására” is itt került sor.

Álmos vezér születésekor – annak anyja, Emesének álmával kapcsolatban – mondja el *Anonymus* a turulmondát, amely szerint Álmosban a Turul születik újjá (krónikáink szerint Attila is a Turul nemzetségből származott). A honfoglalást a hét vezér hajtotta végre hadaival. A magyarokhoz tartozott még a *Varsány*, *Tárkány* és *Székely* törzs is. (Az onogur népnév „tíz törzs”-et jelent.) A kabarok három törzse csatlakozott a honfoglalást megelőzően a magyar törzshöz.

A hét vezér, Álmos, Előd, Ond, Kont, Tass, Huba és Töhötöm nemzetsége kb. 250000 fős magyar népességgel telepedett le a Kárpát-medencében (*Hóman Bálint – Szekfü Gyula MAGYAR TÖRTÉNET-e szerint a teljes népesség mintegy 500000 fő volt*). A magyarok hét törzse (meg a kabaroké) hét vezér

irányításával hajtotta végre a honfoglalást. A honfoglaló hét vezér neve (és személye) bizonytalan, Anonymus és Kézai Simon is más-más nevet említ. A hét magyar törzs neve: Nyék, Megyer, Kürt-Gyarmat, Tarján, Jenő, Kér, Keszi*. A hét vezér **a krónikák szerint**: Árpád, Szabolcs, Gyula, Örs, Kund, Lél, Vérbulcsu; *Anonymus szerint*: Álmos, Szabolcs, Kurszán, Ete, Lél, Huba, Harka. A honfoglalás vezetői tehát *Álmos* (akit Erdélyben megöltek), *Árpád* (a fia), és *Levente* (az unokája). A fővezér azonban – nyugati krónikák szerint – Kurszán volt.

A honfoglaló magyarok élére Álmos helyett Árpád került. 895 őszén kelt át a magyar nép a Kárpátok-hágóin. Álmos szakrális fejedelem feláldozása után *Árpád fejedelem* a Felső-Tisza völgyéből indult el főserégével a Vereckei-hágón keresztül, népének egy része – talán három törzs népessége a Maros-Olt völgyén át nyomult az ország szívébe. A magyarok megszállták az Erdős-Kárpátok, Keleti-Kárpátok, Erdélyi Havasok, az Al-Duna, a Duna-Tisza közti pusztaság területét. A magyarok a Garam-Zsitva közéről kiindulva, e hadjáratban foglalták el a Nyitra és a Vág vidékét s a Kis-Kárpátokig, illetve a Morva-folyóig szorította vissza a morvákat. A Dunántúlt – Itáliából visszatérőben – hódították meg 900 táján. A honfoglalás egyik mozzanatának emléke a föld, víz (ország) megvétele – pusztai szokás szerint – fehér lóval, nyereggel, aranyos fékkel történt, Anonymus *Salánt*, a Képes Krónika *Szvatoplukot* említi ezzel kapcsolatban (Fehér ló mondája).

A Kárpát-medence megszállása során előbb a Felső-Tisza vidék és Erdély, majd a Duna-Tisza köze, később a Dunántúl (Pannónia) következett, és ezzel egy időben került sor a Felvidék, Nyitra meghódítására.

895-ben tehát a magyarság új szállásterületre költözött, a Kárpátok övezte medencébe. A honszerzést követő évszázad (X. század) a honfoglalás kora. Az az időszak, amikor őseink még nagyjából megőrizték keletről hozott, ősi hagyományaikat, hitvilágukat és szín pompás művészetüket. Ebben az időben a társadalomban és a gazdaságban mélyreható változások mentek végbe: sűrű faluhálózat jött létre, amelynek lakossága már szolgálataival tartotta el urait.

895-ben tehát az Alföld, a Felvidék keleti része és Erdély került magyar kézre. Árpád seregei nyilvánvalóan megütköztek a Kárpát-medencében tartózkodó bolgár-erőkkel, s diadalmaskodtak felettük. A honfoglaló magyarság déli szomszédja tehát a dunai *Bolgár Kánság*, majd *Bolgár Cárság* lett. – A bolgárok I. Borisz cár (852-889) uralkodása alatt, a IX. században a kereszténységet is felvették (865), és szilárd feudális államot alakítottak ki. – A bolgároknak végül is I. Simeon bolgár cár (893-927) idején már nem sikerült megakadályozniuk a magyarság beköltözését.

Anonymus *Árpád* halálával be is fejezi gestáját. Röviden megemlékezik még *Zolta* fejedelemségéről, aki fiatalon követte az uralkodásban Árpádot, beszél az itáliai kalandozásokról, Lotharingia, Németország és a frank föld pusztításáról. A *magyar kalandozások* mindig egy-egy európai hatalom szövetségeseként zajlottak le, zúdulva azok ellenségeire. Ezek a kalandozó hadjáratok igen magas fokú katonai fegyelmet követeltek meg. A riadei (933) és a Lech-mezei (955) vereség lezárta a magyarok nyugati hadjárait. *Taksony* véget vetett a Bizánc elleni kalandozásoknak is (Kézai Simon Képes Krónikája megemlíti Botond legendáját is Bizánc kapujában). Anonymus röviden megemlíti Lél (Lehel = „Kürtös”) és Bulcsú halálát, Kálti Márk Képes Krónikája megemlékezik Lehel kürtjéről is. A 900-as években készült kürtöt Jászberényben találták meg, amely egykor Lehel birtoka is volt. Lehelnek is kürt volt a méltóságjelvénye. Anonymus megemlíti még az ország határainak megállapítását, beszél Taksony fejedelmi méltóságáról, az izmaelita (mohamedán-bolgár), valamint a besenyő betelepedésről és Taksony vezér fiának, *Gézának* születéséről, *Szent István* uralkodásával zárja történetét.

A magyarok 899-ben a keleti frank uralkodóval, *Arnulf karintiai herceggel* (887-899) kötöttek szövetséget, s annak ellenségére, *Berengár itáliai királyra* támadtak. A Pó-síkságra vonult magyar sereg a Brenta folyónál döntő vereséget mért Berengár csapataira, s a telet Itáliában (Lombardiában) töltötte. Időközben meghalt szövetségük, Arnulf (899. december 8-án), s ezután került sor a Dunántúl és Nyugat-Felvidék megszállására. Ezt követően követeket küldtek a frank uralkodó, IV. *Gyermek Lajos* (900-911) udvarába békekötési ajánlattal. Annak elutasítása után Bajorországba törtek

* Megyer (fgr.: megy+er: magleri, megeri = ember, férfi); Nyék (fgr.: folyómenti erdő, berek v. „védett, bekerített hely”); Kürt (tör.: frissen esett hó, lavina); Gyarmat (tör.: fáradhatatlan); Tarján (tör.: kiváltságos); Jenő (tör.: bizalmas, tanácsadó); Kér (tör.: vitézség); Keszi (tör.: rész, darab, ág)

a magyarok, ahol a déli seregük az Ens folyóig nyomult előre, s a későbbiekben itt húzódik majd 955-ig a magyar gyepüzóna nyugati határa. 900. november 20-án *Lipót bajor őrgróf* Linz közelében legyőzte a magyar sereget, ezután került sor a békekötésre. 900-ban tehát az egész Kárpát-medence magyar kézre került, 902-ben elsöprik a Morva Fejedelemséget, melynek első fejedelme még I. Mojmir volt (830-846), s a Moravia délkeleti sávja szintén a magyar gyepüzóna részévé válik. 907 táján a magyarok már Pozsony (Brezalauspure) urai lettek, és ekkor az északi Morva folyó völgyben még egy ideig létezhetett egy kis morva állam.

A honfoglaló magyarok egyik szórványelelete a Przemysl-Lvov útvonal környékéről, *Sudova Visnáról* származik 990 előttről. A korai magyar-lengyel érintkezést bizonyítja egyébként a lengyelek magyar elnevezése is, hiszen ezen a vidéken élt egy „lidzian” nevű déllengyel törzs, melynek neve került általános használatba. A korai lengyel-magyar dinasztikus kapcsolatoknak egyik legendás adata szerint Géza fejedelem lengyel királylányt vett volna feleségül. Ezt a magyar történészek megcáfolták. 990 után Magyarország ellenséges, feszült viszonyba került ugyanis a lengyel állammal, mivel Géza fejedelem nem akart a csehek ellen, a lengyel oldalon háborúba bocsátkozni.

Azok a viszonyok és népek, amelyekkel Anonymus a honfoglalást jellemzi, elsősorban nem Árpád idejére, hanem az 1200-as évekre jellemzőek. Saját korának népeit és helyneveit vetítette vissza a múltba az ősi, nemzeti jogon birtokló főnemesség érdekében.

A magyarság zömmel az életmódjuknak megfelelő alföldi és dombvidéki területeken telepedtek meg, valamint a széles folyóvölgyekben.

Az alföldi és dombvidéki területeken a későbbiekben magukba olvasztották az itt talált lakosságot. A hegyvidéken azonban főként a különböző szláv népcsoportok alkották a népi többséget, ahol a letelepült magyar csoportok lassan az ő nyelvüket vették át. Néhány esetben az avar szórványok összeolvadtak az új jövevényekkel.

Az augsburgi vereség

A Frank Birodalom Nagy Károly (742-814) (Charlemagne) – Martell Károly (688-741) unokája – király (768-814), majd császár (800-814) uralkodásával teljesedett ki. 773-774-ben elfoglalta a longobárd királyságot, 772-804 között leigázta és keresztény hitre térítette a szászokat, 788-ban birodalmához csatolta Bajorországot, 795-796-ban legyőzte az avarokat. III. Leó pápával (795-816) 800 karácsonján császárrá koronáztatta magát, és ezzel visszaállította a Római Birodalom tradícióját. A Frank Birodalom azonban Nagy Károly halála után hamarosan felbomlott. Kialakult egy Nyugati- és egy Keleti-Frank Birodalom (a mai Németország és Franciaország előzményei). A nyugati német-francia nyelvhatár és államhatár megszilárdult. A keleti határ viszont sokáig változó volt. 900 körül kb. az Elba és a Saale folyók vonalán húzódott. A további évszázadokban a német településterület egyre inkább kelet felé tolódott. A XIV. század közepétől a II. világháború végéig a németek és szlávok között kialakult etnikai határ végig fennmaradt.

A Keleti-Frank Birodalom németté válása I. Konrád megválasztásával ment végbe. I. Konrád, - aki 906-tól Frankföld hercege volt -, lett az első német király (911-918). A birodalom neve a XI. századtól „Római Birodalom”, a XIII. századtól „Szent Római Birodalom” lett.

I. Henrik (875 k.-936), király (919-936), szász herceg 928-929-ben legyőzte a szlávokat, meghódította Brandenburgot és 933-ban vereséget mért a kalandozó magyarokra. 933. március 15-én zajlott le a merseburgi ütközet Merseburg közelében, az Euchberg-hegy mellett, az Unstrut folyónál, melynek során a kalandozó magyarok I. (Madarász) Henrik hadseregétől szenvedtek vereséget. I. Henrik szemben állt a német törzsi hercegekkel is.

I. (Nagy) Ottó (912-973), német király (936-973), 962-től az első német-római császár lett. 955-ben az augsburgi csatában megsemmisítő vereséget mért a kalandozó magyarokra. A törzsi hercegségek hatalmának megtörésével megszilárdította a központi hatalmat és kiterjesztette befolyását a német birodalmi egyházra.

II. Ottó (973-983), majd III. Ottó (983-1002) után II. Henrik (973-1024), 995-től bajor herceg, 1002-1024 között német király, 1014-től császár, a szász császári ház férfiágon utolsó sarja volt. Uralmát az egyházszervezet kiépítésével erősítette meg. 1007-ben alapította meg a bambergi püspökséget.

A Kárpát-medence a magyar törzsek általi megszállása a IX-X. század fordulóján zajlott le. Az Etelközben lakó magyarok a besenyő támadások elől vonultak nyugati irányba. Magyar csapatok már 862-ben, 881-ben is jártak a Kárpát-medencében, de a tömeges betelepülést egy erős besenyő támadás idézte elő. Az egész medence birtokbavétele a X. század elején történt. Az Európát járó magyarok vállalkozásai során a legnevezetesebbek közé a 954-955. évi hadjáratai tartoznak.

A magyarok 955-ben, nyár elején mintegy 10000 fővel (tömény), Bulcsú főparancsnoksága alatt indultak útnak Bajorországba. A német seregnek I. (Nagy) Ottó volt a vezére. A németek július hónap folyamán kezdtek gyülekezni, amikor a magyarok már átlépték a Lech vonalát és a Fekete erdőig terjedő területet pusztították. A sereg 3 bajor, 2 sváb, 1 szász (királyi légio), 1 frank és 1 1000 fős cseh, összesen 8 légióból állott.

A német csapatok a Dunauwörth-Mertingen közötti 5 kilométer széles sík terepszakasról a Duna-Lech szögletéből indult meg a magyarok ellen. Augsburg várából is kiszökött az őrség egy része és Ottóhoz csatlakozott. A német sereget nehézfegyverzetű lovasok alkották, akiket jelentékeny nagy csapat kísért. Ottón kívül különösen a Konrád frank herceg tűnt ki vitézségével, akinek életét egy magyar nyilvessző oltotta ki. A bajor Henrik herceg betegsége miatt távol maradt.

Bulcsú vezér Ottó ellenfeleinek meghívására vonult bajor területre, ahol Ulrich püspök augsburgi várát vette ostrom alá. Ottó seregével a Dunán átkelve a Duna-Lech alkotta szögletből indult. A Lech folyása irányában Augsburg felé tartott. Bulcsú augusztus 9-én kezdte meg a vár ostromát. Augusztus 10-én Berthold reisenburgi várúr értesíti Bulcsút Ottó herceg közeledtéről.

Bulcsú azonnal félbeszakította az ostromot és a kürtjellel magához hívott alvezéreivel megállapodott, hogy Lehel dandárjával megkerülő mozdulatot hajtva végre, hátbatámadja Ottó herceg Augsburg felé tartó német seregét. Bulcsú 3 dandárral Ottó ellen vonult és frontális támadást indított. A megkerülő dandár, feladatához híven, a mai Kühenthal környékén rohamozta meg a cseh légiót, majd azt szétszórva a két sváb légiót futamította meg. A német sereg a legváltóságosabb helyzetben volt már, amikor a 4. légio Konrád frank herceg vezetésével oldalba támadta és megbontotta a magyar megkerülő dandár – részben már zsákmányoláshoz látott – sorait, és megfutamította őket.

Bulcsú terve így megghiúsult, majd egy sikertelen frontális támadást követően Augsburg felé vonult vissza. A németek üldözték a magyarokat és estére elfoglalták az Augsburgtól 8-10 kilométerre délre fekvő magyar táborát.

Az éjszakát Ottó Augsburg várában töltötte. Másnap, 11-én hajnalban a német főszereg a Merching-München irányában visszavonuló magyarokat követte. Ottó gyors futárokat küldött Augsburgból Dachau irányában, hogy az Amper-Isar menti lakosságot a magyar vereségről értesítse, s az utak, gázlók elállítására megszervezze. Mire a magyar sereg az éjszaka fáradtan, kimerülve a gázlókhoz ért, a teljes megsemmisülés várt rá. Egy részüket még a parton lerohanták és megölték a bajor örök, más részüket átkelés közben fullasztotta vízbe az őrszemélyzet.

A 955. augusztus 10-i augsburgi (lechmezei) csata a nyugatra irányuló magyar kalandozások végét jelezte. I. Ottó német király a Lech folyó partján tönkrevverte a Bulcsú, Lél (Lehel) és Súr vezette magyar csapatokat. A fogoly magyar vezéreket Regensburgban felakasztották. Ehhez fűződik a Lehel-kürtjéről, valamint a „gyázmagyarokról” szóló monda, amely szerint mindössze heten menekültek meg a csatából, akiknek Ottó levágta a fülét és az orrát, úgy küldte őket hírvivőül Magyarországra.

A 955. évi tragikus vállalkozás során a magyar haderő egy jelentékeny része megsemmisült, ugyanakkor a germánok erős központi nemzeti királyságot alapítottak, amely véget vetett a nyugati irányú magyar kalandozásoknak.

A megtelepedés

A nyugati kalandozásoknak a 955. augusztus 10-én, Augsburg mellett, a Lech folyó mellett, I. (Nagy) Ottó vezette egyesült német seregektől elszenvedett vereség vetett véget. A menekülő vezéreket, köztük Bulcsút, Lehelt és Súr felakasztották Regensburgban. Taksony, az új fejedelem felismerte a vereség jelentőségét, és a magyarok nem indítottak már több nyugati kalandozó hadjáratot. A magyarok így 958-ban Bizánc ellen vonultak, ezt örökíti meg a Botond-legenda. Az elkövetkező években a magyarok még többször betörték a Bizánci Birodalom területére, megtámadtak 963 körül Thesszaloniki mellett egy görög csapatot, majd vereséget szenvedtek Macedóniában, és az itt elfogott

40 vitézt besorozták II. Niképhosz Phókasz bizánci testőrségébe. 970-ben Szvjatoszláv Igorjevics kijevi fejedelem szövetségében Hadrianopolisz (ma Edirne) közelében szenvedtek vereséget magyar csoportok.

972 körül elhunyt Taksony fejedelem. Fia, *Géza fejedelem* követeket küldött I. (Nagy) Ottó német-római császárhoz Quedlinburgba, 973. március 23-án a húsvéti ünnepekre. Ottó császár Bruno verduni püspököt küldte el békeajánlatával. Géza fejedelmet Bruno, szentgalleni szerzetes keresztelte meg 500 magas rangú magyarral együtt, 974 körül. 983-ban Géza elfoglalta Melk várát, és két évig itt volt országának nyugati határa.

Vajk nevű fia az István nevet kapta a keresztségben. István herceg feleségül vette II. (Civakodó) Henrik bajor herceg leányát, II. (Szent) Henrik német király hűgát, Gizellát. A mennyegzőre a bajor herceg halála, tehát 995 után került sor.

A magyar nép hiedelemvilága

A magyarság egységes szervezetben, új és homogén, törzsenként meg nem különböztethető régészeti kultúrával érkezett a Kárpát-medencébe. A sírok általában temetői részek, és minden egyes sírt tudati tényezők, hagyomány, rítusok öveznek. Mindenkit saját közössége temet el. A csontvázak nemről, biológiai életkoráról, vércsoportjáról, rokoni kapcsolatokról, életmódról, betegségekről vallanak, sajátos alkati ismérveket, fajtaösszetételt tükröznek.

A magyar törzsi szervezet – törzsfők neve egykor úr volt – a honfoglalás idejére már erősen meglazult. A honfoglaláskor és az azt megelőző közeli évszázadok legfőbb társadalmi egysége a nemzetség lehetett, amely összefogta a családot. A nemzetségfők neve a *bő* (török szó) lehetett, a szegényeké az *ín*. A nemzetségfők és a fejedelem kísérettel rendelkeztek.

Az ősmagyarok a részleges lovas-temetkezést gyakorolták (a halotti toron már elfogyasztott ló bőrét, benne a négy láb csontjaival és a koponyával a sírba helyezték az elhunyt mellé), mely szkíta (iráni) eredetű rítus lehetett. Közép-ázsiai türk *totemisztikus* hagyományként egyes sírokban a kutya is követi gazdáját. A halottégetés szokása (Szentgallen) iráni eredetű lehet. Bajelhárító célra éles vasszerszámot (sarló) helyeztek a halott mellé. A tárgyak fordított helyzete (szablya, tegez) a fordított világrépre utal.

A pogány magyarság világfelfogásának alapja a *samanizmus* volt (világfa, révülés, sámánbot, sámándob, kettős lélekhiedelem). De még a még ősi totemizmus is létezhetett őseinknél (Turulmonda, rege a csodaszarvasról). A honfoglaló magyarok olyan vidékeket szálltak meg elsődlegesen, amelyek a félnomád gazdálkodással járó életformájuknak megfelelt.

A magyar nép hiedelemvilága:

- A magyar nép hiedelemvilágában különböző mitikus lények (boszorkány, lidérc, vízidémon) jelennek meg (animizmus), azonban a magyar néphit nem túl gazdag mitikus természetfeletti lényekben. A néphitben sokkal nagyobb szerepet játszottak a „tudományosok”, a különleges tudással, erővel felruházott élő emberek (bűbájosok, látók, nézők, jószók, stb.) E világrép szerint, hogy a körülöttünk láthatatlan démonoktól csak keveset várhatunk, csak az ember maga az, aki sorsán javíthat. A pogány magyarság pedig régi istenvilágát, szellemvilágát felcserélte a keresztény istenvilággal.
- Az *átváltozások* (metamorfózis) során – a néphit szerint – vannak démoni lények, amelyek ember- és állatalakban, vagy fantomszerűen, fantázialakban egyaránt megjelenhetnek (élő tudományosok, csordásfarkas, boszorkányok, lidérc, ördög, Luca, táltos). A *lidérc* megfoghatatlan, imbolygó fény, mocsári láng, tüzes ember, égen csillag, lidércnyomás = elviselhetetlen, félelmetes depresszió, rossz álmok.
- A néphitben női alakban elképzelt rontó, negatív szerepű démoni lényei között a *szépasszony* (egri „Szépasszony-völgye”), *kisasszonyok* és a *tündérek* szerepelnek. A *szépasszonyok* viharban, jégesőben táncolnak, összebogozzák a lovak sörényét, elváltják a gyereket, megrontják a felnőttet, az állatot, gyakori megjelenésük délre tehető. A *tündérek* általános sajátossága, hogy a levegőben énekelve repülnek, a férfiakat halálra táncoltatják vagy vízbe húzzák. Közös tulajdonságuk, hogy kincset adnak a nekik muzsikáló vagy velük táncoló férfiaknak, de az reggelre eltűnik, átváltozik. A magyar néphit a tündéretet leginkább a

Csallóközbe és Erdélybe lokalizálta (Tündérország). A *kisasszonyok* inkább a férfiakra veszélyesek, míg a *szépasszony* rontása férfit, nőt, gyermeket egyaránt érhet.

- A magyar nép hiedelemvilágában megjelennek a *hazajáró halottak* és *kísértetek* is. A kísértet nem mindig elhunyt ember, hanem lehet a gonosz valamely megjelenési formája, viszont az elhunytak gyakran kísértet formájában jelennek meg az élők közt. A kísértetek „félést” bocsátanak az emberre, s velük találkozó megbetegednek, és meg is halhatnak, ha nem ismerik a védekezés módját. Kísértetté azok a halottak szoktak válni, akiknek nincs nyugtuk a sírban, erőszakos halállal haltak, vagy elintézetlen dolguk maradt a földön, de kísértetté válnak a megkereszteletlen gyermekek is. Ezek éjjel kísértének, temetők közelében, kastélyokban, stb. Hazajáró léleknek tartották azonban az elhunyt őst vagy családtagot is. A kísértet tüzes láng, tüzes ember formájában is megjelenhetett.
- A *természeti démonok* között a vizek lakói (sárkányok, tündérek, „holt ember”, sellő), a hegyi erdők lakói (vadember, vadlány) és a német-szláv határvidéken a gabonadémon (farkas, medve, „öreg” alakjában) játszanak szerepet. Főleg német közvetítéssel került a hazai bányavidékekre a bányában élő törpe alakja (Bergmännli = „pörtmandli”).
- A rossz princípium megtestesítője - a kereszténységben átalakult – *ördög* képze. A sokféle ördögnek közös vonása, hogy mindig férfi formájában jelenik meg az emberek között, és az egyik vagy mindkét lába lóláb.
- Az év egy meghatározott napjához (december 13.) kötődik a „kívülről érkezett” *Luca* (lat. Lux = fény) személye. Maszkos alakoskodás alkalmából meg is jelenítik. Luca a katolikus egyház apokrif szentje, de egyúttal fehér ruhás boszorkányos nőalak is (Luca-szék).
- A magyar néphit nem ismeri a – délszláv, horvát eredetű – vérszopó vámpír alakját. Gyermekijesztő szerepet töltenek be *egyes nevek* (Mumus, Bubus, kéményseprő, tüzes ember, tatár, krampusz, stb.).
- A magával tehetetlen kisgyermeket a keresztelés előtt elcserélhetik, „elváltják” a rosszak, boszorkányok, szépasszonyok vagy más gonosz lények. Ilyennek tartották a vízfejű, idióta gyerekeket.
- A Kárpát-medencében élő környező népek hiedelméből került át a „farkasember” alakja (küldött farkas, csordásfarkas, szakállas vagy fehér farkas), amelyek pásztoruk vagy családtagjaik főleg éjjeli átváltozásából alakul ki.
- Ősi eredetű néphit a *sárkány* (török jövevényszó), elsősorban a vízzel, esővel, viharral áll kapcsolatban. Egyes vidékeken kincsőrző szerepet tölt be. A magyar néphitben a sárkány egyfejű, a sárkánykígyó több fejű (3, 7, 10, stb.) lehet. A néphitben szereplő *házikígyó* a ház illetve lakói védőszelleme. A *kígyó* alakja ősi európai hagyományokat tükröz. Számos esetben mágikus tulajdonságokkal rendelkezik, egyaránt jó- vagy rosszindulatú állat („élesztő-füvet” ismeri).
- A néphitben a *menyéttet* azonosították a szép formájú, de nem veszélytelen nők fogalmával. Varázserejűnek tartották a *vasfüvet*, *felejtőfüvet*, *tévesztőfüvet*, *fokhagymát*, stb. A halál közelségét a *bagolyhuhogás*, a *kutyavonítás* is megjósolta.
- A tudományosok között szerepelnek a *táltosok* (vihart, jégesőt támasztanak, gyógyítanak, fő táplálékuk a tej), a *boszorkányok* (az embereket megigézik, megéttetik, megölik), *bűbájosok*, *halottlátók*, *jövendőmondók* szerepelnek.
- A népi gyógyítók közé tartoztak a *füvesek*, *javasok*, *állatgyógyászok*, *kuruzslók*, stb. Ha a kisgyerek beteg volt, „eladták” (új nevet kapott), hogy a gonosz ne ismerje meg. Néha csupán ráolvasással gyógyítottak. De gyógyítottak mindenféle növényvel, emberi, állati váladékkal, ásványokkal, tehéntrágyával, stb.
- *Varázláshoz felhasznált tárgyaknak* mágikus erőt vagy hatalmat tulajdonítottak: Luca-szék, percc alakú frászkarika, rontó képmás, lópatkó, tükör, akasztott ember kötele, sírföld, koporsószőg, amulett, varázsígék, talizmánok, stb.

- *Varázsszavakat* mondtak kenyérsütés közben, rostaforgatáskor, de fennmaradtak újévi, születésnap, névnap, házasságkötési jókívánságok is. De a szó varázserejébe vetett hit emlékét őrzi mindennapi köszönésünk is.
- A *mágia* (gör. mageia) összefoglaló szót a magyarok nem ismerték. A „mágus” szóval az ókorban a közel-keleti (perzsa) népek papjait jelölték. A kereszténységben a „három napkeleti bölcs” is mágus volt. A mágia szó tartalma később a boszorkányság, a varázslás felé tolódott el (fekete és fehér mágia), a középkorban mindinkább negatív töltést kapott (pl. rontás). *Rontásnak* tulajdonítják a látszólag ok nélküli szerencsétlen eseményt (betegség, halál, balszerencse). Megrontani embert és állatot (tehén) egyaránt lehet. A rontás egyik formája a megrontó személy képmásának elkészítése és elpusztítása volt. A rontás történhet növényvel, ásvánnyal, tárgyakkal, cselekményekkel, vagy a rontó megjelenésével. Ismertek a rontás megelőzésével kapcsolatos cselekmények is (sarlóval, gatyamadzaggal, stb.). A rontás módja lehet *igézés* (szemmel verés), kicsiny gyermeket, állatot, gyümölcsfát, virágot, ételt, kerítést is meg lehetett igézni. Jó szerencse esetén *lekopogjuk*, hogy ilyen módon védjük azt. A rontáshoz tartozik a *kötés és oldás* (a boszorkány megköti a férfierőt, a tehén tejét, csomóra kötött madzagot, cérnát használtak). A kötés és oldás lehet rontó, rontást elhárító vagy rontást helyrerakó eljárás. A rontótevékenység igen gyakori formája a *megnyomás* (a megnyomó lehet lidérc, szépasszony, tüzes ember, kísértet, stb.) E hiedelemkörhöz tartozik a *meglovagolás*, melyet boszorkányok vagy egyéb gonosz lelkek cselekednek „lóvá tett” személyekkel. Mások boszorkányok állatokat (tehenet, disznót) nyergeltek meg, s ezen lovagoltak. A magyar néphit szerint a *böjttel*, mint varázsló eljárással, kényszeríteni lehet a természetfölötti erőket arra, hogy valamely kívánságunkat teljesítse. A magyar „ráböjtölést” (valami cél érdekében) visszajára fordított vallásos jelenségnek (fekete mágia), jelentésnek lehet felfogni. A mágiához tartozott a *mágikus úton történő haszonszerzés* (kincs kiásása, stb.), a *szellemi varázslat* (egybekelés vagy elidegenítés céljából). *Termelési, termékenység mágiához* tartoztak a házassági, aratási, kenyérsütési, gyümölcsoltási, növénytermesztési, virágültetési, állattenyésztési, stb. eljárások.
- A jóslások közül megkülönböztethető a *közösségi jóslások* (időjárásra vonatkozó jóslatok: gyertyaszentelő (február 2.) medve-jóslás, Medárd-napi (június eleje) eső, januári Pál-forduló, februári jégtörő Mátyás, májusi Orbán, novemberi Márton-napi lúd, holdnak udvara van, „veres az ég alja”), és az *egyéni jóslás* (párvalasztás, házasság, gerekszületés, halál), szakértők (jósnők, látók, nézők) által végzett jóslás (babolás, kártyavetés), jósló eljárások, szándékosan végzett jóslás vagy a véletlenből, természeti jelenségekből levont jóslatok.
- Varázserejű szavak az *áldás* vagy az *átok*. A varázsigék használatában megkülönböztethetők a közösségi és egyéni varázsszövegek (szentiváni ének, regölés, újévi varázsmondókák, énekek, termékenységversek, párosító mondókák). A szómágiához tartoztak az *óvónevek, tabunevek*. A varázsigék lehetnek. A *varázsigék* lehetnek jósló-eljárások, jókívánságok, eskü, átok, ima, ráolvasás (gazdasági-termelési tevékenységhez, gyógyításhoz), bájolás, stb. A *ráolvasások* célja egy konkrét betegség gyógyítása vagy vihar elhárítása, stb. A ráolvasások epikus bevezetéssel rendelkeznek vagy azt nélkülözik. A ráolvasások epikus bevezetése néha szó szerint azonos az ún. laikus (apokrif, népi) imák szövegével, melynek célja az elmondó lelki üdvét biztosítani, a gonoszt a házból kiűzni, a síron túli jövőt biztosítani. A ráolvasásokban megjelenik a parancs, a betegség elküldése is. A legegyszerűbb az analógiás mágián alapuló formula, a mechanikusan visszafelé számláló ráolvasás (hét – hat – öt – négy – három – kettő – egy – egy se legyen...; szita-szita *péntek*, szerelem *csütörtök*, dob *szerda*, stb.) Gyakori formula, hogy a betegség okozóját elküldik egy olyan helyre, ahonnan nincs visszatérés, vagy megfenyegetik.
- Szoros kapcsolat állt fenn az ember és a természet között, megjelent a tér és idő a néphitben, és számos hiedelem fűződött az *égitestekhez* (napszimbolika, napkultusz, holdkultusz, holdfoltok, holdfázisok, Újhold, napfogyatkozás, holdfogyatkozás, csillagok, csillagképek, Tejút = Hadak útja, Orion = „kaszás”, Sirius = Sánta kutya, stb.) A *szélről* azt tartották, hogy valamilyen üregből fúj („bolond lukból bolond szél fúj”), hiedelmek fűződtek a szivárványhoz, „ha esik az eső és süt a nap, és szivárvány jelenik meg az égen, veri az ördög a feleségét”. Számos

helységet a *Föld közepének* tartottak. A világ közepére égig érő fát képzeltek, kultikus jelentőséget kaphattak természeti helyek (hegyek, források, sziklák, erdők, fák), de az ember által készített létesítmények is (keresztfák, temető, romok).

- Némely helyen a kereszténység korában kegytemplomok épültek.
- Az időjáráshoz kapcsolódó hiedelmek: vihar, jégeső, aszály (esővarázslás) elkerülésére vonatkozó varázslatok.
- A „szent idők”: éjfél a kísértetek időszaka, dél, Luca-nap, Szent György-nap, Karácsony, Szent Iván nap, Újév, pünkösd, stb.
- A népi vallásos kultuszhoz kötődő hiedelmek a csodák, a vallásos rajongás, jelenések. A katolikus népi vallásos kultusz fajtái: az *egyház által engedélyezett* (községi ünnepek, templombúcsúk, zarándoklatok kegyhelyekre) és az *egyház által jóvá nem hagyott mozzanatok* (pl. szentelt tárgyak, templomszerek másodlagos babonás felhasználása: virágvasárnap barkák, koszorúk, stb.). *Feldíszítés* Úrnap sátor, Szent sír, jászol, stb. *Szent helyek*: pléhkrisztusok, kálváriák, stb.
- A halottakhoz kötődő események: ravatalozás, temetés, virrasztás, siratás, torozás, sírkő állítás. A halál beálltakor a fényes felületeket, a tükröket letakarják. Az órát megállítják. A halottas házban tüzelni, főzni nem illik. A „hazajáró” lélek elkerülésére a halottat lábbal kifelé vitték ki a házból, sarlót tettek a halott mellére, a halott ruháján minden kötést kioldanak, kedvenc tárgyait a koporsóba teszik. November elején, mindszentekkor és halottak napján a hozzátartozók rendbe szedik a sírokat, gyertyát, méceszt gyújtanak. A halottakkal kapcsolatos népi hiedelmeknek nyoma van a temetkezési szokásokban és a sírjeleken (fejfákon, székely kopjafákon) is. Külön vizsgálat tárgyát képezik a sírfeliratok és a különböző díszítmények is.

A magyar nép hiedelemvilága átszötte az élet minden időszakát. Ezek közül ezer éven át számos hiedelem átöröklődött, fennmaradt, és része lett minden napi életünknek is.